

כבוד החניך והמחנך

מהו כבוד באמת, ולמה בלעדיו אין חינוך לערכים

מאת: הרב יחיאל יעקובזון

תוכן העניינים

פרק א – מקור כבוד התלמיד

משה ויהושע: "השווה עצמו לתלמידו" · סוד המשנה: "כל הרודף אחר הכבוד"

פרק ב – המכבד את הבריות

פרק ג – כבוד הילד בחיי היום-יום

הזקן שסירב להשתחוות · משלב דיבור, משלב התנהגות

פרק ד – הכיתה שלמדה שפה חדשה

פרק ה – יחס גדולי עולם לילד

שושנה והשמלה · עשרים דקות בשביל נעל אחת

פרק ו – "המחנך על נשמות"

המשבר של המנהל הצעיר · לראות עצמו כמי שיצא ממצרים

פרק ז – סיפור המעלות

פרק ח – משמעת בגיל הרך

מקור כבוד התלמיד

בפרק זה: המקור התורני לחובת כבוד התלמיד, ולמה זה שונה לגמרי מהמושג המודרני של "כבוד" שמגיע לנו מפילוסופיית החינוך הדמוקרטית. וכן משנה תמונה על אדם הבורח מהכבוד, וההסבר העמוק שבה.

משה ויהושע: "השווה עצמו לתלמידו"

הפעם אתחיל שלא כדרכי בחלק תורני, כי יש לנו בעיה רצינית עם נושא כבוד החניך. ודאי שזה חמור לפחות כמו כבוד המחנך – ואם נדמה שאני מקדים את כבוד החניך לכבוד המחנך, זה לא בגלל שהוא חשוב יותר, אלא כי אנחנו מדברים על עצמנו כמחנכים, ובלי יחס של כבוד כלפי החניך, אי אפשר להגיע לחנך אותו לכבד את מחנכיו – ההורים, המורים.

הנושא הזה הסתבך אצלנו מאוד, בגלל ההתמודדות עם מדעי הרוח המודרניים, עם הפילוסופיה והפסיכולוגיה של החינוך הכללי שהגיע אלינו מארצות חוץ. הסגנון הדמוקרטי בחינוך, שאנחנו שוללים אותו מכל וכול – לא רק מבחינה רעיונית, אלא גם מעשית הוא כמעט לא שווה כלום – דיבר הרבה על "כבוד". לאט לאט נוצרה אצלנו תפיסה כאילו זה נושא "שלהם", ושאצלנו אין מושג כזה. זו טעות חמורה יותר מרוב הטעויות האחרות שדיברתי עליהן כאן: הזנחנו נושא חשוב, כי אחרים "טיפלו" בו יותר מדי ובצורה מסולפת.

יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך.

משנה, מסכת אבות פרק ד

המקור, כפי שמביא הגאון מווילנה, הוא במעמד שבו העביר משה את התפקיד ליהושע במלחמת עמלק – הפעם הראשונה שיהושע קיבל מינוי מפי משה רבנו. משה אמר לו: "בַּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים וְצֵא הַלָּחֶם בְּעַמְלֶךְ." חז"ל אומרים: "בחר לנו" – השווה משה את יהושע לתלמידו לעצמו. מכאן לומדים שאדם חייב להשתדל לכבד את תלמידו כמו את עצמו. זה המקור לנושא, ועכשיו נראה מהו כבוד התלמיד לפי ההשקפה התורנית האמיתית – להבדיל מאותה מילה עצמה, כשמשתמשים בה מחוץ לעולם התורה, כשלמעשה מדברים על אי-כבוד הדדי, לא על כבוד. העולם המודרני רמס ברגל גאווה את כל המושג של כבוד בכלל, וכשמדברים על "כבוד התלמיד" במובן הרווח, מתכוונים רק שהמחנך יהיה קצת יותר מושפל ממנו.

"אתה בורח בלי להסתכל אחורה"

חסיד אחד ניגש לרבו ושאל: "יש לי קושיה על המשנה באבות. המשנה אומרת שכל הרודף אחר הכבוד, הכבוד בורח ממנו, וכל הבורח מן הכבוד, הכבוד רודף אחריו. שלושים שנה אני בורח מהכבוד, והוא לא רודף אחריי – הבטיחו לי, וזה לא עובד." אמר לו הרבי בחיוך: "יכול להיות שכשאתה בורח מהכבוד, אתה כל הזמן מסתכל אחורה לראות אם הוא רודף – והוא, מרוב פחד שתתחיל לרדוף אחריו, בורח לצד השני. אתה צריך לברוח בלי להסתכל אחורה."

מעבר להלצה, יש כאן סימן אצבע על קושיה חריפה בהבנת המשנה. במבט שטחי, המשנה תמוהה: כבוד הוא דבר שלילי או חיובי? אם שלילי, איך המשנה מפתה אותנו לברוח ממנו באמצעות ההבטחה שדווקא הבריחה תזכה אותנו בו? זה כמו להגיד לגבי תאוה: "אם תברח ממנה, תקבל אותה בסוף" – בעוד שהאמת היא ההפך: אם תרדוף אחריה לא יהיה לך, ואם תברח – ממש לא יהיה לך.

התשובה נעוצה בהבנה עמוקה יותר של המושג "כבוד" בעברית. פירוש המילה "כבוד" הוא: התנהגות חיצונית שבאה לגלות תכנים פנימיים רוחניים. זו ההגדרה. ובתוך ההגדרה הזאת עצמה טמון פתרון "הסתירה" שבמשנה. כשאני קם בפני תלמיד חכם, אני עושה טקס בעולם החיצוני, המוחשי – אבל אינני קם בפני הבשר ודם שבו, ולא בפני ההישגים החיצוניים שלו, אלא בפני מה שהוא מסמל. אני עושה טקס חיצוני כדי להחדיר לחושים שיש בעולם תכנים רוחניים, שהתכנים האמיתיים סמויים מהעין ואני רוצה להפוך אותם למוחשיים בעולמנו.

"כָּל הַנִּקְרָא בְּשֵׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרֵאתִיו, יִצְרֵתִיו אֶף עֲשִׂיתִיו." (ישעיהו מג, ז)

כשאנחנו אומרים שחובתו של אדם בעולם היא להרבות כבוד שמים, פירוש הדבר שהקדוש ברוך הוא, שמסתתר ומעלים את נוכחותו כדי לאפשר בחירה, מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית – ואנחנו, במצוות, מראים בעולם המוחשי החיצוני שהאמת היא שהקדוש ברוך הוא נמצא מאחורי כל הדברים. זה פירשו "להרבות כבוד שמים" – לגלות אותו.

פירוש הדבר: השאיפה של אדם לכבוד היא, ביסודה, שאיפה חיובית – היא נובעת מהרצון להידבק בקדוש ברוך הוא, מהרגשה שיש משמעות למעשיי, שהתפילה שלי חשובה, שאני שווה. אבל בגלל שמדובר בעולם רוחני שאין לו כלי מדידה חיצוניים, אם אני רודף אחר כבוד – סימן שההרגשה הפנימית שלי היא של חוסר כבוד עצמי, ואני מבקש שאחרים "יביאו" לי אותו באמצעות טקסים חיצוניים. ואז, ככל שאני מחפש יותר אישור חיצוני, אני פחות מתמקד בתכנים האמיתיים, ומאבד את עצמי בהצגות. לכן הרודף אחר הכבוד – דווקא הוא מאבד אותו, כי הוא נתפס לחלק החיצוני. ומי שבורח מהכבוד, מתוך פחד שהטקס יגזול ממנו את התוכן הפנימי, דווקא הוא ממשיך להתמקד בכבוד האמיתי – ולכן הוא "רודף אחריו".

המכבד את הבריות

בפרק זה: משנה נוספת שהופכת את התפיסה הרווחת שלנו על פיה – ולמה עיקר הלכות כבוד, למרבה ההפתעה, אינן בין אדם לחברו אלא בין אדם לעצמו.

איזהו מכבד? המכבד את הבריות.

משנה, מסכת אבות פרק ד (בן זומא)

אנחנו מבינים את המשנה הזאת בדרך כלל להפך: מי שמכבד את הבריות, בעינינו, מבטל את עצמו ביחס אליהם – "לא מכובד". אבל המשנה אומרת: איזהו מכובד – המכבד את הבריות. מי שמכבד את הבריות פירושו שהוא מתייחס לסביבה כצלם אלוקים; הוא מתייחס לאנשים לא לפי המראה החיצוני, לא לפי ההישגים או הקריירה, אלא בגלל שהם נבראו על ידי הקדוש ברוך הוא. מי שמכבד את הבריות מוכרח להיות מכובד, ראשית משום שיש כאן "משלב התנהגות" – כשאנחנו מתייחסים לאנשים כיציר הקדוש ברוך הוא, אנחנו גורמים להם להתייחס אלינו כך; ושנית, בהרגשה הפנימית שלי – אם אני מתייחס לכל בן אדם מתוך ידיעה שאיני יכול להעריך את שוויו האמיתי, כי רק השם חוקר לב ובוחן כליות, אני מעריך את עצמי לפי אמת המידה הרוחנית, לא לפי אמת המידה החיצונית.

אחת הטעויות הנפוצות בנושא הכבוד היא שנדמה לנו שכבוד הוא מין "הלכות של אדם לחברו" – השני מסכן, רודף כבוד, תן לו. למעשה עיקר הלכות כבוד הוא בין אדם לעצמו, ולא בין אדם לחברו.

הגמרא אומרת שאותם אנשים שקמים בפני ספר תורה, ואינם קמים בפני תלמיד חכם – טיפשות. מי שקם בפני ספר תורה ואינו מבין שהוא צריך לקום גם בפני תלמיד חכם, טעה. לפי התפיסה השטחית, הגמרא הזאת בלתי מובנת: קימה בפני ספר תורה נראית מובנת מאליה – ספר תורה תמיד יותר קדוש, יותר טהור, ובבן אדם יש חסרונות; וכשאני קם בפני ספר תורה, אני "עוסק בעצמי", מזכיר לעצמי מה זה ספר תורה. איך אפשר להשוות זאת לקימה בפני תלמיד חכם, שנתפסת כאילו אני מעניק לו כבוד "כי הוא למד"?

התשובה היא שזו בדיוק הטעות שלנו: גם כשקמים בפני תלמיד חכם, אין אנו מעניקים לו שום דבר. מבחינת נקודת המבט שלו, לפעמים דווקא עדיף היה שלא יקומו – כי הוא עלול "להיזק", להיתפס ברמה החיצונית. אנחנו קמים בפני תלמיד חכם רק כדי להזכיר לעצמנו שהוא מסמל את השאיפות שלנו. הוא הדגם שלנו.

אנחנו לא יודעים באמת מה הרמה הרוחנית האמיתית שלו – זה נמדד בשמים, לפי הכלים שניתנו לו ולפי הניסיונות שעמד בהם. אבל הוא מסמל היום את השאיפה שלנו, ואנחנו קמים "בשבילנו". חובתו של אותו תלמיד חכם עצמו להזכיר לעצמו שלא קמים בפניו, אלא בפני מה שהוא מסמל – אחרת הוא עלול להשתכנע, בטעות, שהוא "איש חשוב" כי קמים בפניו.

בפרק זה: מה כל זה אומר בפועל ביחס לילד שלנו – מדרש נוגע ללב על אברהם אבינו וזקן שסירב להשתחוות, תרגיל מחשבה על אפסיותנו בתוך היקום, והעיקרון הפסיכולוגי של "משלב דיבור" שמסביר למה אווירת הבית משתנה כשאנחנו מדברים בשקט.

הזקן שסירב להשתחוות

נגיע עכשיו לחלק שלנו – כבוד התלמיד, כבוד החניך, כבוד הילד בבית. משמעותו, מבחינת התפיסה התורנית: ביטויים מפורשים וגלויים בעולם החיצוני, שבאים לבטא הערכה אמיתית לפנימיות של החניך – לא לתכנים החיצוניים שלו, לא להישגים הלימודיים, לא כמה הוא מסדר את החדר, אלא לאישיות הרוחנית שלו. זו חובה יסודית; כמעט אין חינוך ערכי אמיתי בלי לבצע אותה. כמובן שהסגנון של כבוד החניך שונה מסגנון כבוד הרב – אינני מבקש שכל פעם שילד נכנס הביתה, אמא תקום ממקומה עד שישב – אבל התוכן זהה.

"אני סובל אותו כבר שבעים שנה"

מסופר – ואומר בהסתייגות שלא ברור עד כמה המקור מדויק, אבל התוכן חשוב ואמיתי לענייננו – על הלך זקן כבן שבעים שהגיע לאוהלו של אברהם אבינו. אברהם, כדרכו, קיים בו מצוות הכנסת אורחים, האכיל והשקה אותו, ולאחר מכן ביקש ממנו לכסות ראשו ולהודות למי שהכל שלו. הזקן סירב: "אני לא מתכופף בפני אף אחד." אברהם ניסה לשכנע, ללא הועיל. הזקן סירב, ואברהם, כנראה, ליווה אותו אחר כך פחות מכפי שהיה מלווה אורח אחר.

באותו לילה נגלה הקדוש ברוך הוא לאברהם ושאל: "מדוע שינית מנוהגך?" השיב אברהם: "קשה לי לסבול אדם בגיל שבעים, שרגל אחת שלו כבר בקבר, ואינו מסוגל להתכופף ולהודות." אמר לו הקדוש ברוך הוא: "אני סובל אותו כבר שבעים שנה. אתה לא יכול לסבול אותו חמש דקות?"

מה התוכן של זה? אם אנחנו באמת מאמינים שהקדוש ברוך הוא מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, פשוט צריך לפעמים לעמוד מול הילדים שלנו – שהם לא כל כך "שלנו" כמו שנדמה לנו, אלא הופקדו בידינו – ולהשקיע מחשבה במשמעות הדבר שיש לנו ילד חי. לעצום את העיניים לרגע ולתאר את העולם: מיליארדי שנות אור בחלל, גלקסיות שאי אפשר לתפוס. כדור הארץ עצמו בקושי חלקיק אבק בתוך זה. ובתוך אותו חלקיק אבק, יש את העיר הזאת, את הבית הזה, ואת הילד הזה שלי – והקדוש ברוך הוא, שמקיף הכול, מתייחס אליו ישירות, מחייה אותו בכל נשימה.

אם הקדוש ברוך הוא נותן לו לחיות, בכל רגע ורגע, מי אנחנו שנעביר עליו ביקורת מזלזלת, ולו בנסתר? ואם היינו מתייחסים כך גם לעצמנו – כמי שעם כל החסרונות והכישלונות, הקדוש ברוך הוא מחייה אותנו בכל רגע וחפץ בהצלחתנו – היינו חוזרים למשוואה: מי שיש לו כבוד עצמי אמיתי, יש לו כבוד לאחרים; ומי שמכבד אחרים, זוכה גם לכבוד עצמי.

משלב דיבור, משלב התנהגות

גם ברמה הפשוטה, החוקית-נפשית, אפשר להבין את התופעה. יש מושג "משלב דיבור" ו"משלב התנהגות". כל אחד מאיתנו מדבר ברמה שונה בהתאם למי שנמצא איתו – מרצה, מדבר עם חניכים, עם ילדים, בשוק, בכתיבה – בלי לשבת ולהחליט מודעות, אלא באופן אוטומטי. אישה שנשאלת בשוק "איך מגיעים לרחוב פלוני" תדבר אחרת מאשר בכיתה, ואחרת עם ילדיה. כשאנחנו נמצאים מול אנשים נכבדים, אנחנו באופן אוטומטי מתנהגים בצורה יותר מכובדת – לא כניסיון להתחנף, אלא פשוט "מעלים" את החלק היותר טוב שבנו. כשאנחנו נמצאים עם אנשים שמדברים בשלווה, בשקט, מקשיבים ומעריכים, אנחנו לאט לאט "מופעלים" לאותה רמה.

זכיתי, בזכות אבותיי, להתגלגל בעקבות שניים מגדולי הדור – הרב יחזקאל אברמסקי זצ"ל ורבי אליהו לופיאן זצ"ל. לקחתי פעם את הרב אברמסקי כמה פעמים לשיעור גמרא, ואת רבי לופיאן ליווייתי להתפלל בשבתות בכפר חסידים. אצל שניהם, עוד כילד לפני גיל בר מצווה, הרגשתי שאנשים בסביבתם מתנהגים אחרת – לא הבנתי אז למה, אבל זה היה בולט מאוד. היה בשכונתנו איש אחד שהתנהגותו הייתה סוערת, ואנשים היו נזהרים ממנו. כשהיה הולך על ידם – היה מנומס באופן חריג. הבחנתי אז כילד בשינוי הזה, והתופעה קיימת בכל בית: כשאנחנו מדברים בשלווה, בנעימות, מקשיבים ומסתכלים בעיניים – מתברר שהאווירה בבית משתנה לחלוטין.

הערכית של הילד, אלא להתייחס למעשיו, לברכתו, ולזכור שהקדוש ברוך הוא מתייחס לברכה שלו – אז מי אני שאזלזל בה.

פרק ה

 בפרק זה: שני סיפורים אישיים ומרגשים מילדותי – על גדול הדור שעצר לנחם ילדה בוכייה בגלל שמלתה, ועל משגיח שהשקיע עשרים דקות שלמות כדי להסביר לילד למה חשוב שלא לקטוף עלים תוך כדי הליכה.

"שושנה, תגידי למרים שהרב אמר שהשמלה שלך יפה"

הרב אברמסקי זצ"ל עבר בשנותיו המבוגרות, מעל גיל שמונים, השתלת קוצב לב, והיה חייב לצאת לטייל ברחוב שליד ביתו. כשהיה מטייל, זו הייתה בשבילנו הילדים חגיגה – היינו מפסיקים את המשחקים ה"חשובים" שלנו והולכים בעקבותיו. הרבה מבוגרים היו מרגישים לא נעים לעמוד מולו: כשהוא היה פונה לכיוון מסוים, אנשים היו מתחמקים לסמטאות צדדיות, והרחוב היה מתרוקן; וכשהוא היה פונה לכיוון השני – היה עוצר. הרבה פעמים ראשי ישיבות ורבנים חשובים היו מנצלים את הרגעים האלה כדי לשוחח איתו בעניינים שברומו של עולם. אנחנו, הילדים, הרגשנו ממש חברים שלו – תמיד היה לו חיוך בשבילנו.

יום אחד הלכנו איתו ברחוב, וכמה רבנים מסביב. פתאום, במרכז הרחוב, ניגשה ילדה בת חמש בערך, בוכה. מעשה שבכל יום – מי לא ראה ילדים בוכים? הלכנו הלאה. אבל הרב אברמסקי, בגיל שמונים וחמש, עצר, התכופף אליה – מה שהיה קשה לו מאוד – ודיבר איתה בעברית לאט, כדי שהילדה תבין. שאל: "ילדה, למה את בוכה?" קושיה של גדול הדור. הילדה ענתה: "כי מרים אמרה שהשמלה שלי לא יפה." הרב התכופף שוב ושאל: "איך קוראים לך, ילדה?" "קוראים לי שושנה", ענתה. אמר לה: "שושנה, תגידי למרים שהרב אמר שהשם שלך יפה, והשמלה שלך יפה." הילדה התרוממה, שמחה, והלכה לדרכה, והם המשיכו לדבר בעניינים שברומו של עולם.

כילד לא קלטתי את כל המשמעות של הסיפור, אבל הרגשתי שמהו יוצא דופן קרה – גם מהתייחסות הסביבה. רצתי הביתה וסיפרתי לאבי. אחר כך נודע לי שהיה שם דושיח בין המבוגרים: מישהו שאל את הרב אברמסקי אם זה לא ביטול תורה – הרי הרב עצמו העיד על עצמו, כפי שהעיד עליו ה"חפץ חיים", שהוא "אוכל ולומד, שותה ולומד, ישן ולומד, מדבר עם אנשים ולומד" – לא חבל להפסיק בגלל ילדה בוכיה על שמלה לא יפה? השיב הרב אברמסקי זצ"ל: "אנחנו חייבים להיזכק בדרכיו של הקדוש ברוך הוא. על הקדוש ברוך הוא נאמר, 'ומחה ה' דמעה מעל כל פנים' – כל פנים, לרבות פניה של ילדה בת ארבע. ואם תדייק, אולי הדמעה שלה יקרה יותר משלי ומשלך."

"וּמָחָה ה' אֱלֹקִים דְּמָעָה מֵעַל כָּל פְּנִים." (ישעיהו כה, ח)

זה היה יחס של גדולי עולם לילד. אנחנו, כשרוצים לחנך ילדים להיות "גדולים וצדיקים", משתמשים בספרות החרדית שלנו תמיד ב"סופרלטיבים" – אפשר לקחת רוב ספרי גדולי עולם שלנו, לשנות רק את השם ואת תאריך הלידה, והספר יתאים לכולם: נולד צדיק צדיק צדיק, ואחרי זה עוד יותר צדיק, ונפטר צדיק צדיק צדיק.

זה בערך סדר החיים המתואר בהם. ואז אני שואל את בני: "למה אתה לא צדיק כמו גדולי עולם?" "תראה, תלמד מגדולי עולם." מה הוא יכול לעשות? הוא כבר בגיל שלוש לא כיסה את הראש כשענה, בגיל שנתיים לא ברך – אז כבר "אין לו סיכוי" להיות גדול. אנחנו משמיטים את העובדות הקטנות, האמיתיות, של היום־יום – שהן בעצם גם בכוחנו, ומאפשרות לנו להיות גדולים ברמה שלנו.

עשרים דקות בשביל נעל אחת

מהיחס הזה לילדים למדנו הרבה. שמעתם על יהודי שהתפלל במניין של החזון איש – החזון איש לא היה מסוגל להתפלל כשילד היה בוכה. הוא עוד לא למד את "השיטה המודרנית" שילד בוכה מפתח את הריאות ואת החוש המוזיקלי. אינני אומר שלפעמים אין מה לעשות, אבל ילד בוכה – זו בעיה, וזו נקודה חשובה מאוד מבחינה חינוכית.

"אתה יודע, יש אנשים שכשאתה להם סבלנות..."

ברוב עוונותיי, הקדוש ברוך הוא המיד אותי בחיי בניסיונות מיוחדים. אחד הדברים שהפתיעו אותי תמיד היה שאותו סוג ניסיונות שאנשים שהיו יחד איתי באותו מצב – ברמה רוחנית שהם עולים עליי בהרבה – נפלו בהם, ואצלי בכלל לא נכנס לרמה של ניסיון. חקרתי בדבר, ומצאתי שיש מכנה משותף: זה היה יחס לתפילה שלי, לברכה שלי. אף פעם, למרות כל החסרונות שאני יודע שיש בי, אף פעם לא חשבתי שזה לא חשוב. אף פעם לא זלזלתי בזה.

לקחתי כמה פעמים את רבי אליהו לופיאן זצ"ל להתפלל מהבית של חתנו, בכפר חסידים – מרחק לא מבוטל, שהיה קשה לו מאוד. הוא הקפיד להתפלל כמה שיכול במקום. ואני ילד, אין לי סבלנות, הייתי רוצה לזרז את העסק, אבל לא הולך. בדרך, כדרכם של ילדים, כטפתי עלים ונגסתי בהם בעצבנות. הוא הבחין בזה. יום אחד, אחרי התפילה, כשחזרנו הביתה, הוא שאל אותי קודם כול אם אני אוהב ממתקים. אמרתי שכן. נתן לי קוביית סוכר – זה מה שהיה לו לתת. ואז התחיל לספר לי כמה אני חשוב.

שימו לב – מדובר במשגיח, לא בילד תמים; הוא לא חשב שאני אהיה בעל גאוה (זה קרה, אבל לא באשמתו). הוא התחיל לדבר על שכר המצוות שלי, שכר הפסיעות שלי, עד שהשתכנעתי עמוקות. התחלתי להרגיש טוב, להתרווח. בסוף שאל אם אני רוצה להיות עוד יותר חשוב. אמרתי – בסדר, מה יש להפסיד. אז הוא סיפר לי בעדינות רבה, בלי להאשים אף אחד באופן אישי, שיש אנשים שלפעמים, כשאין להם סבלנות, כותשים עלים ושמים בפה – ואם אלה אנשים חשובים, שרוצים להיות עוד יותר חשובים, כדאי שלא יעשו את זה. כשניסיתי להתווכח איתו בהיגיון הלכתי, הוא הקשיב לי ברצינות מלאה, לא אמר "צוציק, למדת דף גמרא, עם מי אתה מתווכח" – אלא הסביר בסבלנות שיכול להיות שבעלי הגינה מקפידים, ושגם אם לא בצדק, למה לגרום כעס לאדם בחינם? חוץ מזה, יכול להיות תולעים שלא רואים אותם.

לקח לאותו יהודי, שכל חייו עבודת השם שאי אפשר לתאר, עשרים דקות שלמות – עד שסוף סוף הגיע להגיד לי מה שאנחנו אומרים בדרך כלל לכל ילד ברחוב בחמש שניות. זה עולם החינוך שנעלם מעינינו. וזה יחס של כבוד לבריות – אדם בשר ודם. לא הרב אברמסקי ולא רבי לופיאן חשבו שיצא ממני משהו מיוחד, שאני "מוצלח" יותר מסביבתי. אם הקדוש ברוך הוא מחייה אותי – אז אני חשוב. זה היה השיקול היחיד והעיקרי שלהם.

"המחנך על נשמות"

בפרק זה: אמרה חריפה של החפץ חיים, ומשבר אישי כמנהל צעיר שהוביל אותי לפתחו של הרב אברמסקי – ומה זה אומר "לראות עצמו כאילו יצא ממצרים" בהקשר של כבוד עצמי.

המשבר של המנהל הצעיר

"הנגר דורך על עצים, המחנך על נשמות"

תיפקדתי פעם, כמנהל צעיר מאוד, במוסד לחינוך מיוחד בדרום הארץ. בשבועות הראשונים לעבודתי טעיתי טעות חינוכית חמורה, וכתוצאה מכך תלמיד אחד במוסד ברח. ישבתי במשרד, תפסתי את ראשי בין ידיי, ושאלתי את עצמי אם אני משוגע, למה לקחתי על עצמי את התפקיד הזה. התחלתי לדמיון שהנער הזה כבר לא ישמור מצוות, שזו הייתה עבורנו תחנה אחרונה לפני עולם הפשע – יש כאלה שהגיעו לשם, אבל לרוב היה סייעתא דשמיא להוציא אותם, אפילו לעולם התורה.

נזכרתי במשפט חריף שאמר החפץ חיים: "הנגר דורך על עצים. הזגג דורך על זכוכיות. המחנך – על נשמות." אמרתי לעצמי: ריבונו של עולם, למה נזקקתי לצרה הזאת. הלכתי לרב אברמסקי זצ"ל – רציתי כמו שאומרים "להחזיר לו את המפתחות", פשוט לוותר. סיפרתי לו מה קרה. שאל אותי: "מי אתה רוצה שיעסוק בחינוך? מי שלא פוחד? מי שלא אכפת לו?" הייתה בי ילדותיות והעזתי פנים ואמרתי: "כבוד הרב, אולי הרב, בתור מנהיג ציבורי, צריך לדאוג שיהיו מחנכים – אבל אני, בתור אדם פרטי, למה לי לצרה הזו?" הוא כעס עליי – כעס פנים, לא כעס לב, כי הוא לא ידע מהו כעס לב באמת. אמר לי שזה לא סגנון נכון: "הקדוש ברוך הוא לא נותן לנו, חלילה, על קודות. הוא לא מעמיד בפני אדם משימות שאינו יכול לעמוד בהן – אין דבר כזה. זו טעות השקפתית חמורה לחשוב כך. אם אתה משתדל לפי יכולתך להיות בסדר, גם אם קרה כישלון – אתה לא אשם בכישלון. הקדוש ברוך הוא הראה לך את הכישלון כדי שתלמד לקח לפעם הבאה. תבטיח לעצמך שאתה בסדר, שאתה לא פוגע מתוך נגיעות, שאתה לא דורך על נשמות."

ואז אמר לי: "תקפיד על כבוד התלמיד." לא ידעתי אז בדיוק למה הוא מתכוון; לא בטוח שאני יודע היום במלואו, אבל נדמה לי שאני תופס את הכיוון כמו שאני מציג אותו כאן: אם אתה מתייחס לכל תלמיד ותלמיד כיציר כפיו של הקדוש ברוך הוא, שהוא מחייה אותו בכל רגע – לא תיכשל בדריכה על נשמות.

בבית זה קצת יותר קל מבחינה מסוימת, ויותר קשה מבחינה אחרת – תלוי בנסיבות. קשה לעשות את זה כשהילדים ערים, כי הם מעצבנים; אבל כשהם ישנים, רובם נראים כמו מלאכים. אמר פעם מחנך דגול: "כשהם ישנים, הם לא תחת ההשפעה שלנו – ואז הם באמת נראים כמו מלאכים." לא בטוח שזה הנימוק המדויק, אבל בכל אופן – פשוט לעמוד, להתבונן, לעצור את שטף החיים ולהתבונן: הקדוש ברוך הוא נתן לי לפיקדון נשמה שחצובה מתחת כיסא הכבוד, שהקדוש ברוך הוא בחר בה אישית.

לראות עצמו כמי שיצא ממצרים

התפיסה הזו של כבוד האדם, גם כלפי עצמנו, צריכה להיות כל כך שורשית, כל כך בסיסית בחיינו הרוחניים היום-יומיים. אנחנו אומרים כל יום בקריאת שמע: "אֲנִי ה' אֱלֹהֶיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְהוֹת לָכֶם לְאֱלֹהִים." באגדה של פסח אומרים: "בְּכָל דּוֹר וָדוֹר חַיִּב אָדָם לִרְאוֹת אֶת עַצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם." מה הפשט? הראשונים מסבירים: ממצרים יצאו רק המובחרים – מיעוט, כעשרים אחוזים, ורק חלק עלו לארץ ישראל. אם אני אומר לכיתה של חמישים תלמידים: "ראובן, שמעון ולוי לא יצאו לטיול" – זה לא אומר שכל השאר ראויים באופן מיוחד; זה רק אומר שהם לא בדרגה חמורה מספיק כדי להוציא אותם. אבל אם זה עובד הפוך – כל הכיתה לא יוצאת לטיול, ורק ראובן, שמעון, לוי ויהודה יצאו – ברור שכל אחד מהם נבחר אישית.

אם הקדוש ברוך הוא הוציא רק עשרים אחוז מבני ישראל מארץ מצרים, סימן שכל אחד מהם נבחר אישית – ובכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו יצא ממצרים. מכאן ואילך אין דבר כזה "אני יהודי במקרה, כי סבתי הייתה יהודייה" – כל נשמה שכלולה בעם ישראל מיציאת מצרים ואילך נבחרה אישית. יש לי תפקיד משלי בעולם, שהקדוש ברוך הוא, כביכול, זקוק לי בו.

האיש שהביא את המפתח

מובא בכתבי הקדמונים משל למלך שבנה ארמון מפואר, והביא אומנים מכל העולם – מהנדסים, מתכננים, אדריכלים. והיה שם גם איש פשוט, שכל תפקידו היה להביא רק את המפתח לטקס חנוכת הבית. תפקיד קטן, שולי, בהשוואה לתפקידי האחרים שבנו את כל ההיכל הרם והנישא – אבל אם הוא לא יביא את המפתח, כל העבודה של כולם לא שווה. וגם תפקידה של המנקה, שמנקה את הרצפה כדי שלא תישאר מלוכלכת לטקס – אם היא לא תעשה זאת, נהרס הכול.

ככה יהודי צריך להסתכל על עצמו – ובעיקר אנחנו, כשעוסקים בחינוך, צריכים להתייחס כך גם לחניכים: החלק שלי, ככל שאני רואה עצמי קטן ועניו, בעבודת השם, הוא בלתי חליף. ולכן, מכאן חובה ברורה נוספת: יש חובה עלינו לאסור על ילדים לדבר דיבורי השפלה עצמית, בדיוק כפי שאסור לנו לבקר אדם עצמו – רק את

מעשיו. גם לנו אסור לתת לילדינו לדבר על עצמם "אני כזאתי טיפשה", "אני כזאתי עצלנית". תיקנו את זה תמיד: "את לא טיפשה ולא עצלנית – עשית מעשה של טיפשות, נכשלת בעצלות." חלק מזה הוא חינוך לכבוד עצמי אמיתי, שאיננו "גאווה" (שהיא בדרך כלל דווקא חיפוי על חוסר הערכה עצמית).

בפרק זה: נער שגדל להאמין שהוא "גנב מטבעו" רק בגלל שאנשים כך הביטו בו, תורתו של רבי ישראל סלנטר על חשיבות ידיעת המעלות, ותרגיל כיתתי פשוט שהפך לחוויה שאיש לא שכח – עם סוף מפתיע ומרגש.

היה לי פעם חניך שהגיע למוסד שבו עבדתי לפי הוראת קצין מבחן, לאחר שנתפס בגנבה, על רקע מאוד עצוב – הוא חי לבד עם אחיו ואמו בשכונת מחנה יהודה בירושלים, וגנב אוכל כדי לא ללכת רעב. שעות וימים היה מסתובב בשוק, יחף, מחכה שאנשים יבקשו ממנו להוביל סלים בתמורה לכמה אגורות. כשניסיתי לשכנע אותו שהוא לא "גנב" – ההוכחה שלו הייתה שהוא כבר תמיד ידע שהוא כן. הוא היה, מטבעו, בחור ישר מאוד, מודה מיד באמת, לא משקר – ובכל זאת ראה את עצמו כגנב.

"ראיתי איך אנשים מסתכלים עליי"

הוא נכשל בפועל רק פעמיים בחייו, אבל אמר לי: "תמיד ידעתי שאני גנב". שאלתי: "מאיפה ידעת?" ענה: "ראיתי איך אנשים מסתכלים עליי, איך הם מדברים". אנחנו, כשהולכים ברחוב ורואים ילד "פרחח", מסתכלים עליו כאילו "מה אתה מחפש, באת לגנוב?" – אנחנו בעצם הופכים אותו לגנב באמת. אם כך אנחנו מתייחסים לאחרים, בבית המצב חמור הרבה יותר. כשאנחנו מצפים ציפיות שליליות, אנחנו יוצרים בעצמנו את המצב שבו זה קורה באמת – ומעבר לזה, אנחנו הורסים את כל תוכן הרוממות הרוחנית.

הצורה היחידה שאנחנו מכירים, לפחות בדורנו, לבנות "קומת אדם" מבחינה רוחנית אצל בני תורה ועובדי השם, היא הרגשת רוממות רוחנית. ילד שלא יזכה לקבל את ההערכה העצמית הזאת, את הכבוד האמיתי, יתקשה מאוד – ואולי כמעט בלתי אפשרי – לקבל אותה גם בגיל מאוחר יותר. ואם לא יקבל אותה, יתקשה מאוד לבנות את עצמו באמת כבן תורה.

רבי ישראל סלנטר לימד שהרבה יותר חשוב לדעת את המעלות מלדעת את החסרונות. כולנו, במין "מזכזכים קולקטיבי", אוהבים למצוא את החסרונות ולתעד את עומק השחיתות שבנו. אבל אדם שלא מכיר את החסרונות שלו דומה לנגר שלא מכיר את העץ שאיתו הוא עובד – יעשה כישלונות, יחתוך במקום הלא נכון. ואילו אדם שלא מכיר את המעלות שלו דומה לנגר שלא מכיר את כלי העבודה שלו – זה חמור הרבה יותר. אין לאדם רשות, ביחס לעצמו, "לחטט" בחסרונות ובכישלונות לפני שהוא יודע את המעלות. קל וחומר בן בנו של קל וחומר שאין לנו רשות לעשות זאת לחניכים.

"מעלה אחת ברורה על עצמך"

ביום הראשון שלי בכיתה בבית הספר החילוני באשדוד שהזכרתי, אמרתי לתלמידים שאני מבקש לנצל את השיעור להכרות. ביקשתי מכל תלמיד לומר את שמו, ומעלה אחת שהוא יכול להגיד על עצמו. פניתי לתלמיד הראשון. שמו היה יואב. שאלתי: "איזו מעלה אתה יכול להגיד לעצמך?" ענה: "אין לי שום מעלה." אמרתי שאיני יכול להעביר שיעור יהדות בכיתה שבה תלמידים חושבים שאין להם מעלות: "אין רשות לאדם לזלזל בעצמו עד כדי כך שלא ידע לעצמו שום מעלה. אין אדם שנברא בלי מעלה ייחודית."

הוריתי להם: "לשיעור הבא, כל אחד חייב לבוא עם מעלה אחת ברורה על עצמו – לא שדודה שלו מכינה את החביתות הכי טובות באשדוד, מעלה אמיתית על עצמו." הם הופיעו לשיעור הבא, כבר קצת חזרו להיות ילדים לפני שהתחיל. תלמיד אחד אמר, מבוש, שהמעלה שלו היא ש"אבא שלו עשיר". קיבלתי את המעלות בסבלנות ובלי לזלזל.

אחרי שגמרתי, חילקתי דף לכל תלמיד ותלמיד, ובראש כל דף כתוב שם של תלמיד אחר, וביקשתי שכל אחד יכתוב מעלה אחת על השם שכתוב בראש הדף שלו. כלומר, על כל תלמיד היו צריכים לכתוב את חבריו את המעלות שלו. אחרי שאספתי את כל הדפים, קראתי לכל תלמיד ונתתי לו את הדף שלו – מלא במעלות שכתבו עליו חבריו. חשמל עבר בכיתה. מעולם לא ראו, שחור על גבי לבן, מה חבריהם באמת חושבים עליהם. לימדתי בכיתה הזאת כשלושה־ארבעה חודשים נוספים, וגם בקשיים אישיים שהיו לי עם אחדים מהם – יצאתי בריא ושלם, מיודד עם כולם.

"תראה מה יש בפנים"

לפני כמה שנים, כשכבר ישבתי בישיבה בזכרון יעקב, הודיעו לי שאיזה "חוקר משטרה" מחפש אותי. נכנס בתנועה תוקפנית, ואמר: "אתה יעקבסון? מודה באשמה?" עניתי שאני לא מודה, ולא ידעתי מה עוללתי. הוא שאל: "לימדת באשדוד בתיכון, נכון?" אישרתי. אמר: "אתה לא זוכר אותי? למדתי אצלך." לא זכרתי אותו, באמת. הוא אמר: "אתה הפכת לי את העולם." הוא היה שייך אז לחבורת רחוב באשדוד – מהמפורסמות באזור.

הוא הוציא מכיסו, מתחת לבגדו, ספר תהילים קטן, ואמר: "אני מחזיק את זה בכיס מאז. תראה מה יש בפנים." פתח את הספר, ובתוכו – מקופל – הדף עם כל המעלות שכתבו עליו חבריו לכיתה, מאז אותו שיעור. "זה הפך לי את החיים", אמר.

אינני חושב שצריך לנסוע לאשדוד, ואינני חושב שצריך ללמד יהדות בבית ספר חילוני בשביל לעשות את זה. אפשר וכדאי להתחיל בזה היום בלילה, או מחר בבוקר – בבית.

בפרק זה: תשובה קצרה לשאלה שנשאלה בסוף השיעור – איך משתילים משמעת אצל ילדים מגיל שלוש ומעלה, וכלל הזהב שנתן לנו הרש"ר הירש.

הבעיה של משמעת בגיל הרך היא, פשוט, ללמד את הילד "עברית". כשאבא ואמא אומרים "לא", הם צריכים להתכוון "לא", וכשהם אומרים "כן", הם צריכים להתכוון "כן". בעיות המשמעת נובעות מחוסר הבנה של העברית הפשוטה הזאת. כשהילד מתחיל לזחול ולנוע בבית בחופשיות, הוא נכנס למנגנוני החקירה הטבעיים שלו – מתקרב לשקע חשמל, מנדנד עגלה, מציץ באקונומיקה. זה טבעי, וזה לא צריך חיזוק באמונה מיוחדת – זה פשוט "פלאי הבריאה". השאלה היא איך אנחנו מגיבים.

אם כל פעם שהוא מגיע לפח האשפה אנחנו צועקים "לא!" בלי לקחת אותו בפועל מהמקום – הוא לא לומד להפנים את הערך של להתרחק מפח האשפה, כי מלבד הצליל של "לא", הוא לא מבין כלום. אבל אם, במקום לצעוק, אנחנו אומרים "לא" ובזמנית לוקחים אותו ביד מהמקום שממנו לא רצינו שיתקרב – הוא לומד את הצליל הזה בעברית: "אתה מתרחק מהמקום שהיית בו".

למעשה, סגנון ההתנהגות שלנו כלפי ילדים עד גיל ארבע־חמש הוא לרוב שאנחנו כלל לא מחנכים אותם לשמוע בקולנו – רק להפנים ערכים של "לאן ללכת" ו"לאן לא", "מה כן לעשות" ו"מה לא" – בלי לפעול בפועל. הם לא מסוגלים לקלוט את זה כך. משמעת נבנית קודם כול על עברית, לא על עונשים.

עונשים אינם בונים משמעת. בבית נורמלי, עונש הוא פעולה חד־פעמית, חריגה. אם זה הופך לנורמה – זו כבר לא משמעת. משמעת נבנית רק על עקביות. הרש"ר הירש נתן פעם את כלל הזהב הגדול ביותר בתורת החינוך: תמעטו במינימום של "לא" – אבל על כל "לא" שאמרתם, תעמדו איתן. לרוב, מתוך חוסר ביטחון שלנו כהורים, אנחנו נוהגים לצעוק "לא" הרבה יותר ממה שצריך. כל מה שאפשר לתת רשות – תנו רשות, לא כדי להיות "מתירניים", אלא כדי לאפשר לילד לעמוד בדרישות, ולנו – לעמוד על מה שבאמת דרשנו. פשוט להיות עקביים.

ולסיום, סוד המשמעת האמיתי: כמה שפחות "לא" – ועל הלא שכן אמרתם, לעמוד בתוקף, מאות פעמים אם צריך, בלי לוותר ובלי לחזור בכך. זו העקביות, וזו כל תמצית "בניית המשמעת" בגיל הרך.

מקורות ומראי מקומות

1. משנה, מסכת אבות פרק ד – "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך", וכן "איזהו מכובד המכבד את הבריות".
2. שמות יז, ט – "בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק", עם ביאור חז"ל שמשם השווה עצמו ליהושע תלמידו (כפי שהובא בשם הגאון מווילנה).
3. ישעיהו מג, ז – "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו".
4. ישעיהו כה, ח – "ומחה ה' אלוקים דמעה מעל כל פנים".
5. משנה פסחים פרק י, וכן נוסח ההגדה של פסח – "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים".
6. אמרה בשם החפץ חיים – "הנגר דורך על עצים, הזגג על זכוכיות, המחנך על נשמות" (כפי שהובאה בעל פה בשיעור).
7. מדרש (מקור שאינו ודאי, כפי שציין הרב עצמו) על אברהם אבינו והזקן שסירב להשתחוות.
8. תורת רבי ישראל סלנטר על חשיבות ידיעת המעלות לצד ידיעת החסרונות.
9. הרב שמשון רפאל הירש – כלל הזהב בעניין מיעוט אמירת "לא" ועמידה איתנה על כל "לא" שנאמר.

נכתב ונערך על ידי:

הרב יהודה טאוב

קרית אתא

ליצירת קשר: 0527139520 📞

שיעורים נוספים של הרב 🎧

ניתן לשמוע עוד שיעורים נפלאים:

קול הלשון - קול תודה: 03-6171190 📻

באתר: www.kol-toda.co.il (https://www.kol-toda.co.il/) 🌐